

ישראל מלכיאל : קבלה ושבטאות במזרח אירופה

סיליבוס

קורס זה יתאר את תהליכי ההטמעה של הקבלה, על צורותיה השונות, בחברה היהודית המזרח אירופית, בדגש על מחוזות גליציה ובוקובינה, מן המאה השש עשרה ועד לראשית החסידות בעשורים האחרונים של המאה השמונה עשרה. ממעבר המסורות המיסטיות האשכנזיות הוותיקות ממרכז אירופה למזרחה, דרך חדירת ספרות הזוהר עם ראשית הדפוס וקבלת האר"י, ועד לתנועות המינות השבתאית והפרנקיסטית. יתוארו תהליכים אליטיסטיים ועממיים, וינתן דגש על שרטוט המובחנות המזרח אירופית (ובעיקר איזורי פולין – לימים, גליציה) בתוך התהליכים הללו.

הקורס בנוי מחטיבת מבוא ומארבע חטיבות המספרות את סיפור עלייתה, התפתחותה, התפרטותה, ולבסוף דעיכתה - של הקבלה במזרח אירופה, ומיחידת רקע:

1. רקע. יחידת המבוא תתן את הרקע הנדרש על תרבויות ימי הביניים האשכנזית והספרדית. הקבלה האשכנזית, הפילוסופיה הספרדית, היווצרות ספרות הזוהר. רקע כללי על עולם הסוד, מספר יצירה וספרות ההיכלות והספרות התלמודית, והלאה. הרקע באשכנז (פיוט והיכלות) מול ספרד (מדע, נצרות, חוגי עיון, פילוסופיה מול קבלה וספר הזוהר).

2. היווצרות. היווצרות תרבות הקבלה הלוריאנית, בצפת במאה השש עשרה. רגעי העיצוב של התרבויות הקבליות החדשות על רקע גירוש ספרד. שתי המהפכות הצפתיות – החוק והקבלה. רמ"ק וחוג ר"מ אלשיך ('גירושין'), חוג האר"י, ביוגרפיות ונסיונות שחזור של הנוף התנאי הקדוש. קבלת רמ"ק וקבלת האר"י, ריבוי המערכות ומורכבותן בתוך קבלת האר"י בגלל תנאי המסירה הסבוכים.

3. מעבר וחלחול. הייבוא של תרבות זו למרכז אירופה ולמזרחה בצורות מאוד שונות ולא אחידות יצר אוסף רחב מאוד של רישומים במרחב היהודי הזה, ובצורות שונות בשוליו. דילמות של גילוי וכיסוי של ספרות איזוטרית, מול מגמות הפצה והפנמה אינטנסיביות. ההשפעה הרחבה של 'כתבים', בספרות ההלכה והמנהג. ההשפעה על הליטורגיה, הריטואליזציה.

4. התממשויות במרחב המזרח אירופי. המימושים על צורותיהם השונות של עולם הקבלה בתרבויות מזרח אירופה. חברתיים, אינטלקטואלים, ועוד. הלכה, מוסר ודרוש, מקובלים, תנועות כפירה. בחינת צורות המימוש במזרח אירופה תוך מתן פרספקטיבה משווה למתרחש במרכז אירופה.

5. תהליכי ביקורת והתפוררות. חלק משמעותי מהטמעתה של הקבלה בתרבות היהודית המזרח אירופית הוא דווקא בדרך דיאלקטית של ביקורת והסתייגות. משאלות התקבלות על רקע תרבותי והלכתי או אליטיסטי בשלהי המאה השש עשרה, דרך הסתייגויות על רקע החשש מתנועות סוטות, ועד לחסידות כתנועה של ביקורת הלוריאנית.

מהלכי השיעורים :

1. מבוא : עולם הסוד הקדום. מבוא לתרבות אשכנז וספרד : חסידי אשכנז, מסורת הפילוסופיה הספרדית, היווצרות ספרות הזוהר.
קריאת חובה : דן, יוסף. תולדות תורת הסוד העברית, כרך ח : עמ' 9-69 ; כרך ט : עמ' 9-37.
שלום, זרמים ראשיים, עמ' 123-97. ליבס, 'כיצד נתחבר ספר הזוהר?' בתוך : מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ח (תשמ"ט).
קריאת רשות : יהודה ליבס, "כיוונים חדשים בחקר הקבלה", פעמים, 50 (תשנ"ב), עמ' 150-170.

2. מבוא : עלייתו של המרכז הצפתי, על רקע תמורות זמנו. מהפכות החוק והקבלה.
קריאת חובה : שלום, זרמים ראשיים, עמ' 274-261 ; בועז הוס, מנחם אלון.
קריאת רשות : הקר, תא-שמע בין אשכנז לספרד, Schechter, Safed.

3. מסורת וחידוש : ראשיתה של יהדות פולין : מסורות אשכנזיות ותורת הסוד האשכנזית במפנה העת החדשה במרכז אירופה ומזרחה (חסידי אשכנז, מסורות פילוסופיות, מדעים, פיוט לשון ודקדוק).
קריאת חובה : יעקב אלבוים, פתיחות והסתגרות, עמ' 33-64, 248-279 ;
4. תרבות הסוד במזרח אירופה במאה ה־17 (תהליכי התפשטות בעקבות הדפוס. השפעות תרבות ספרדית. ספרות הזוהר במזרח אירופה).
קריאת חובה : גריס, העתקת וכתובת ספרי קבלה.
קריאת רשות : ש״א הורדצקי, המסתורין בישראל, עמ' @@
5. ראשית החדירה של קבלת צפת (מקובלים רמ"קיים בפולין : שלי"ה [שלב א], תוס' יו"ט, לבוש, שפע טל, ועוד ; קבלת האר"י – שלי"ה [שלב ב], קיצורי שלי"ה, התקבלותו ועוד)
קריאת חובה : יעקב אלבוים, עמ' 183-200. אליוט וולפסון, "השפעת האר"י על השל"ה", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, תשנ"ב עמ' 423-448.
6. היבטים עממיים של ספרות הקבלה א – ספרות ההנהגות לסוגיה.
קריאת חובה : גריס, ספרות ההנהגות, עמ' 71-102.
קריאת רשות : בניהו, שבחי הארי, עמ'
7. היבטים עממיים של הקבלה ב – חדירת הקבלה לספרות "נושאי הכלים" (כתבים). שאלת הקבלה וההלכה.
קריאת חובה : יעקב כץ, יחסי הלכה וקבלה בדורות שלאחר התגלות הזוהר. בתוך : דעת, חוב' ד (תש"ם), ע' 57-74. בראדט, פרשנות השו"ע לאורח חיים ע"י חכמי פולין במאה הי"ז (חיבור שלם קבלת תואר דוקטור, בר אילן תשע"ה), עמ' 160-213.
קריאת רשות : כהנא, עמ' 35-60.
8. היבטים עממיים של הקבלה ג - ריטואליזציה וליטורגיה 'שולית' (ספרות התיקונים, ספרות הנהגות עממית וכו').
קריאת חובה : אלבוים, עמ' 200-207
9. היבטים אליטיסטיים של קבלת האר"י א – מקובלים מזרח אירופיים והחדירה של ספרות כתבי האר"י (ר"מ זכות, ר"י סרוג, ר"י שפירא, ר"מ פאפרש).
קריאת חובה : יוסף אביב"י, קבלת האר"י, כרך ראשון, עמ' 488-499.
קריאת רשות : אביב"י, סולת נקיה – נפתו של ר' משה זכות.
10. היבטים אליטיסטיים של קבלת האר"י ב – חבורות חסידים, כתיבה 'חסידי' לוריאנית (קלויזים, ספרות מוסר והנהגות, חמדת ימים, משמרת הקודש וכד'), סידורים עם השפעות לוריאניות וסידורי האר"י.
קריאת חובה : ישעיה תשבי, נתיבי אמונה ומינות, ירושלים תשמ"ב, עמ' 108-142. ויינשטיין, שברו את הכלים, פרקים 4-5.
קריאת רשות : יערי, יחס החסידים לספר חמדת ימים.
11. תנועות חברתיות מיסטיות א – שבתאות, פרנקיזם (יחס לשבתאות בשלבים השונים, עליות חסידים לארץ ישראל, פרנקיזם)
קריאת חובה : מצייקו, עמ' 13-34. אידל, אחד מעיר.
קריאת רשות : שלום, זרמים ראשיים, עמ' 301-334. בלבן, התנועה הפרנקיסטית, עמ' 24-33.
12. תנועות חברתיות מיסטיות ב – ראשית החסידות
קריאת חובה : Weiss, the Kavvanoth of Prayer in Early Hasidism ; חסדאי, עבד ה'.
קריאת רשות : שלום, זרמים ראשיים, עמ' 335-356.

13. היבטים נוספים של קבלת האר"י – התפשטות, ביקורת, ואבדן רלוונטיות (סוף המאה הי"ח, הדפסת כתבי האר"י, שלבים ראשונים של החסידות).
- קריאת חובה:** מנדל פייקאז', בימי ראשית החסידות, עמ' 311-337
- קריאת רשות:** אידל, החסידות בין מיסטיקה למאגיה, ירושלים ותל אביב, תשס"א
14. סיכום: סיפורה של הקבלה במזרח אירופה: סכמות רחבות, קריאות מקומיות.
- קריאת חובה:** Idel, Moshe: *Perceptions of Kabbalah*

ביבליוגרפיה:

- אביב"י, יוסף: קבלת האר"י. ירושלים, מכון בן צבי, 2008.
- אביב"י, יוסף: סולת נקיה, נפתו של ר' משה זכות. פעמים, 96 (תשס"ג), עמ' 71-106.
- אלבוים, יעקב: סגירות ופתיחות מגמות ותהליכים ביצירה הרוחנית-ספרותית בפולין ובארצות אשכנז בחילופי המאות הט"ז - הי"ז. ירושלים, תשמ"ז.
- אלון, מנחם: המשפט העברי, חלק שלישי, ירושלים תשל"ג, עמ' 1087-1118.
- בלבן, מאיר שמואל: לתולדות התנועה הפראנקית. תל אביב, דביר, תרצ"ד-תרצ"ה.
- וילנסקי, מרדכי: חסידים ומתנגדים. ירושלים, 1970.
- בניהו, מאיר: ספר תולדות האר"י: גילגולי נוסחאותיו וערכו מבחינה היסטורית, בצירוף הנהגות האר"י. ירושלים, תשכ"ג.
- גריס, זאב: ספרות ההנהגות: תולדותיה ומקומה בחיי חסידיו של הבעש"ט. ירושלים, מוסד ביאליק, תש"ן
- הוס, בועז: "הקהילות הזוהריות של צפת", בתוך: זאב גריס, חיים קרייסל והני"ל (עורכים), שפע טל: עיונים במחשבת ישראל ובתרבות יהודית, באר שבע, תשס"ד, עמ' 149-169;
- הורודצקי, שמואל אבא: המסתורין בישראל, כרך ד. תל אביב, תשכ"א.
- הקר, יוסף: "גאון ודיכאון: קטבים בהווייתם הרוחנית והחברתית של יוצאי ספרד ופורטוגאל באימפריה העות'מאנית", בתוך: ראובן בונפיל, מנחם בן-ששון, והני"ל (עורכים), תרבות וחברה בתולדות ישראל בימי-הביניים; קובץ מאמרים לזכרו של חיים הלל בן-ששון, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשמ"ט.
- וולפסון, אליוט: השפעת האר"י על השל"ה. בתוך: מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, י (תשנ"ב), ע' 4483.
- מצ'ייקו, פאבל: ערב רב: פנים וחוף בוויכוח הפרנקיסטי. ירושלים, 2016.
- פייקאז', מנדל: בימי צמיחת החסידות: מגמות רעיוניות בספרי דרוש ומוסר. ירושלים, מוסד ביאליק, תשנ"ח.

- י"מ תא-שמע, "רבי יוסף קארו בין אשכנז לספרד – לחקר התפשטות ספר הזוהר", תרביץ תשרי-אדר תש"ן עמ' 153-170.
- תשבי, ישעיה: נתיבי אמונה ומינות: מסות ומחקרים בספרות הקבלה והשבתאות, רמת גן, הוצאת אגודת הספרים בישראל, 1964.
- Idel, Moshe: *Perceptions of Kabbalah in the Second Half of the 18th Century*. Jewish thought and philosophy, Vol. 1 No. 1 (1991), p. 55-114.
- Jacobs, Louis: *Hasidic Prayer*. the Littman Library of Jewish Civilization. London: Routledge & Kegan Paul, 1972.
- Ruderman, David: *Early modern Jewry: A New Cultural History*. Princeton, 2010.
- Schechter, Solomon: Safed in the sixteenth century, a city of legists and mystics, *Studies in Judaism, Second series*, Philadelphia (1908), pp 202-285
- Weiss, J. G.: *The Kavanoth of Prayer in Early Hasidism. JJS, Vol. IX (1958), p. 163-192.*